

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5892>

Data przesłania artykułu: 22 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 września 2020 r.

JĘZYKOWY OBRAZ UKRAIŃCÓW W POLSKICH DZIENNIKACH PRASOWYCH (ANALIZA MATERIAŁÓW NARODOWEGO KORPUSU JĘZYKA POLSKIEGO Z LAT 2005–2010)

Alisa Borkowska

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4296-5500>e-mail: alisa.borkowska@gmail.com

Abstrakt: W niniejszej pracy zostało poddane analizie ilościowej oraz jakościowej słownictwo, należące do kontekstu użycia haseł „Ukrainka” i „Ukrainiec” w celu wyodrębnienia językowego obrazu Ukraińca w dziennikach prasowych z lat 2005–2010. Baza słów, które podlegały obserwacji, pozyskana została za pomocą dwóch narzędzi korpusowych: wyszukiwarki PLECRRA, służącej do przeszukiwania Narodowego Korpusu Języka Polskiego, oraz programu Sketch Engine. Po analizie własnego korpusu ze słownictwem kontekstowym haseł „Ukrainiec” i „Ukrainka” wyodrębniono grupy tematyczne, nazywające obszary ich użycia. Większość słownictwa (81%) okazała się neutralna tematycznie, nie miała nacechowania emocjonalnego. Najczęściej mieszkańców Ukrainy w badanej prasie przywoływano w kontekście sportowym (8%) oraz politycznym (5%). Negatywnie nacechowany opis pojawiał się tylko w kontekście historycznym (zaledwie 1%) oraz przestępczości (również 1%). W wyniku przeprowadzonego badania, bazującego na zasobach Narodowego Korpusu Języka Polskiego, stwierdzono, że w latach 2005–2010 w polskich dziennikach prasowych językowy obraz Ukraińca jest w zdecydowanej większości neutralny, najczęściej ukazywany w kontekście sportowym.

Słowa kluczowe: językowy obraz świata, wizerunek, Ukrainiec, Ukrainka, prasa, dzienniki

Submitted on June 22, 2020
Accepted on September 10, 2020

LANGUAGE IMAGE OF UKRAINIANS IN POLISH PRESS JOURNALS (ANALYSIS OF MATERIALS FROM THE NATIONAL CORPUS OF THE POLISH LANGUAGE IN THE YEARS 2005–2010)

Alisa Borkowska

University of Białystok, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4296-5500>

e-mail: alisa.borkowska@gmail.com

Abstract: In this paper, a quantitative and qualitative analysis of the vocabulary that belongs to the context of the use of the slogans “Ukrainian male” and “Ukrainian female” was analysed to distinguish the linguistic image of Ukrainians in press journals from 2005–2010. The database of words that were analysed was obtained using two corpus tools: the PLEORA search engine for searching in the National Corpus of Polish and the Sketch Engine program. After analysing the results with the contextual vocabulary of the terms “Ukrainian male” and “Ukrainian female”, thematic groups were distinguished, describing the areas of their use. Most of the vocabulary (81%) turned out to be thematically neutral and not emotionally marked. The inhabitants of Ukraine were most often mentioned in the surveyed press in the context of sports (8%) and in a political context (5%). Negative descriptions appeared only in a historical context (only 1%) and in the context of crime (also 1%). As a result of the study, based on the resources of the National Corpus of the Polish Language, it was found that in the years 2005–2010 in Polish press journals the linguistic image of Ukrainians was mostly neutral, and was most often shown in a sports context.

Keywords: linguistic worldview, image, Ukrainian, press, newspapers

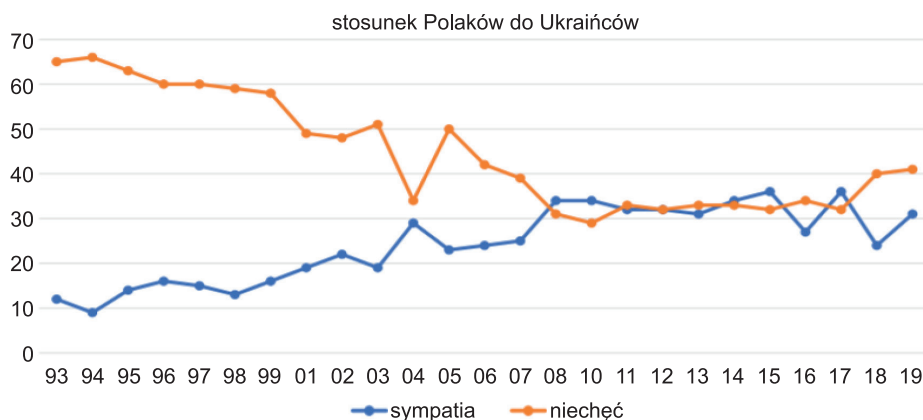
1. Wstęp

Swoje rozważania chcielibyśmy zacząć słowami jednego z pionierów badań nad językowym obrazem świata, który uważał, że „ludzie nie żyją wyłącznie w świecie obiektywnym ani też wyłącznie w świecie działań społecznych w zwykłym rozumieniu, lecz pozostają w dużej mierze na łasce języka, który stał się środkiem ekspresji w ich społeczeństwie” [Sapir 1978, 88–89]. Podążając tokiem

myślenia Edwarda Sapira, można wywnioskować, że język, którym się posługujemy na co dzień, wpływa na zrozumienie otaczającej nas rzeczywistości, a ukryte w nim konotacje ukierunkowują poniekąd nasz punkt widzenia.

W raporcie dotyczącym obrazu obcokrajowców w polskich mediach [Jura, Kałużyńska 2015, 2–3] autorzy zwracają uwagę na wzrost dostępnej dla indywidualnego odbiorcy ilości informacji, powiązany z popularyzacją poszczególnych mediów. W związku z tym coraz bardziej istotną rolę w kształtowaniu społecznego obrazu świata odgrywają instytucje, które selekcjonują poszczególne informacje i decydują, „która z nich i w jakim dokładnie kształcie zostanie przekazana do odbiorcy końcowego” [Jura, Kałużyńska 2015, 52]. Biorąc pod uwagę fakt, że dyskurs prasowy ma wpływ na językowe obrazy poszczególnych pojęć, dla pełniejszego zrozumienia ich postrzegania w społeczeństwie wskazane jest zbadanie przedstawionego w nich wizerunku. Praca opiera się na niektórych założeniach medialinguistyki oraz lingwistyki aksjologicznej, ponieważ przedstawia aksjologiczną ocenę wizerunku Ukraińców.

Niniejsze badanie ma na celu określenie wizerunku Ukraińców przedstawianego w polskiej prasie w latach 2005–2010. Przyczyn wyboru odcinka czasowego jest kilka. Po pierwsze, od 22 listopada 2004 roku do 23 stycznia 2005 roku miała miejsce pomarańczowa rewolucja, która wywarła wpływ na postrzeganie Ukraińców na świecie, m.in. też w Polsce. Zdaniem Joanny Koniecznej-Sałamatin przyniosła ona „prawdziwy przełom” [Konieczna-Sałamatin 2015, 137–153], natomiast przedtem Ukraińcy znajdowali się w gronie tych narodowości, do których najrzadziej odczuwano sympatię, a najczęściej – niechęć. Opisywaną zmianę można prześledzić na Wykresie 1.

Wykres 1. Stosunek Polaków do Ukraińców

Źródło: CBOS [Raport 2: *Mniejszość ukraińska...* 2019, 50]

Po drugie, badania nad postrzeganiem mieszkańców Ukrainy w dyskursie prasowym tego okresu są znikome. Głównym zamysłem jest rekonstrukcja konceptu Ukraińca w świadomości zbiorowej Polaków, poprzez badania nad tekstami z zasobów korpusowych. Zapotrzebowanie na badania językowego obrazu świata z uwzględnieniem danych korpusowych postulują nie tylko polscy naukowcy, tacy jak Wojciech Chlebda [*Dyskusja podsumowująca projekt...* 2016, 341] czy Adam Głaz [2015, 17], lecz także zagraniczni, którzy podejmują współpracę z polskimi etnolingwistami, np. Aleksy Judin [*Dyskusja podsumowująca projekt...* 2016, 339], James Underhill [2013, 339–349] i inni. W niniejszej pracy przeprowadzona zostanie wyłącznie analiza danych tekstowych w celu uzupełnienia językowego obrazu Ukraińca¹.

2. Definicja JOS

Pojęciu językowego obrazu świata (JOS) daleko do jednoznaczności w aspektach teoretycznym oraz metodologicznym. Zdaniem Jerzego Bartmińskiego JOS „pozwała poprzez analizę danych językowych docierać do sposobów postrzegania i konceptualizacji świata przez człowieka, do psychospołecznych mechanizmów kategoryzacji zjawisk, a więc poznawać mentalność mówiących” [Bartmiński 2009, 15].

W celu głębszego zrozumienia pojęcia należy krótko zarysować jego rozwój oraz sposoby definiowania. Pierwsze wzmianki o szeroko rozumianym JOS odnotowano na przełomie XVIII i XIX wieku. Filozof Johann Georg Hamann pisał, że „każdy język wymaga pewnego właściwego sobie sposobu myślenia oraz realizuje określone, sobie tylko charakterystyczne upodobania” [Anusiewicz 1990, 279]. Podobne poglądy wyrażał Johann Gottfried Herder, uznając, iż „każdy naród ma własny rezerwuar myśli, które się stały znakami. Tym rezerwuarem jest język (...) skarbiec myśli całego narodu” [Ibidem]. Wilhelm Humboldt rozszerzył te poglądy oraz podjął próbę zdefiniowania pojęcia językowego obrazu świata. Zauważył on, że każdy język naturalny zawiera odrębny, niepowtarzalny ogląd rzeczywistości oraz że język jest środkiem do poznania prawd pozajęzykowych, stanowiąc jednocześnie twór aktywny, zmieniający się wraz z mutacjami w percepcji i ocenie rzeczywistości przez daną społeczność. Zatem język, spełniając funkcję komunikacyjną, jest również odzwierciedleniem poglądów jego użytkowników [Maćkiewicz 1999, 8]. Badania nad JOS są aktywnie rozwijane poprzez lubelskich

¹ Warto zapoznać się z literaturą przedmiotu, związaną z aspektem ogólnego odbioru Ukraińca w Polsce, która bazuje m.in. na badaniach ankietowych. Zob. [Konieczna-Salamantin 2015].

etnolingwistów pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego oraz innych, niezależnych badaczy (Jolantę Maćkiewicz, Janusza Anusiewicza, Jadwigę Puzyninę, Wojciecha Chlebdę, Renatę Gregorczykową i in.).

Zdaniem Maćkiewicz subiektywne obrazy świata są zindywidualizowane i dopiero łączne potraktowanie różnych jednostkowych wizji rzeczywistości pozwala wysnuć wnioski co do intersubiektywnego obrazu. Obraz świata zawarty w języku stanowi wspólną bazę, która umożliwia tworzenie i odbiór komunikatu oraz ułatwia porozumiewanie się [Maćkiewicz 1999, 17]. W niniejszej pracy przez językowy obraz świata rozumiemy za Bartmińskim „zawartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie” [Bartmiński 2009, 77]. Sądy, o których mowa, mogą być utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach lub implikowane przez formy i teksty języka.

Istnieją opracowania, dotyczące pojęcia medialnego obrazu świata, lecz zdaniem Ryszarda Tokarskiego odnoszą się one do pewnej perspektywy postrzegania językowego obrazu świata.

Obrazy świata to nie enigmatyczne sposoby rozumienia świata przez ludzi (Polaków) w ogóle, lecz obrazy możliwie jasno zdefiniowanych jednostkowych twórców lub szerszych grup społecznych. Idąc dalej, zauważmy, że kreacje nowych obrazów świata pozostają w ścisłej zależności od ogólnych strategii komunikacyjnych, przyjmujących formę konkretnych gatunków mowy (tu: spór, dyskusja, żart) (...) wraz z typowymi dla tych gatunków intencjami i środkami stylistyczno-retorycznymi. Istotny staje się tutaj fakt, że te ogólne strategie komunikacyjne obecne są w każdej formie komunikacji i nie ograniczają się wyłącznie do tekstów medialnych bądź niemiedialnych. Jeśli dodamy do tego niemożność przypisania określonej tematyki i związanych z nią obrazów świata jakimkolwiek formom komunikacji językowej, to pojęcie „medialnego obrazu świata” staje się swoistą hipostazą. A zatem nie medialny obraz świata, lecz co najwyżej – nawiązując do znanego rozróżnienia zaproponowanego przez Walerego Pisarka [Pisarek 2000, 10] – obrazy świata w mediach [Tokarski 2016, 36].

Uznając pozycję Ryszarda Tokarskiego, preferujemy definiowanie przedmiotu niniejszych rozważań za Wojciechem Kajtochem jako tekstowy obraz świata.

Tekstowy obraz świata (występujący na poziomie parole) jest swoistą, dokonaną w konkretnym tekście – lub zespole tekstów – realizacją językowego obrazu świata (występującego na poziomie langue), a więc jest zbiorem prawidłowości wynikłych z preferowania w danym tekście lub zespole tekstów określonych konstrukcji fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych, a przede wszystkim – określonego słownictwa. Tekstowy obraz świata wskazuje na dominujący w danym tekście (zespole tekstów) pogląd na temat istnienia i funkcjonowania poszczególnych składników świata,

ich związków oraz wzajemnych proporcji, a więc takie rozumienie organizacji świata, panujących w nim hierarchii i wartości, które jest preferowane przez nadawcę danego tekstu i akceptowane przez użytkowników tegoż tekstu [Kajtoch 2008, 14–15].

Tokarski precyzuje tę definicję stwierdzeniem, że konkretny zbiór teksów oprócz powtarzania składników JOS może również samodzielnie „kreować nowe sposoby postrzegania rzeczywistości, dokonywać reinterpretacji systemowo powtarzalnych kategoryzacji i wartościowań” [Tokarski 2016, 33].

3. Stan badań

W porównaniu z dorobkiem naukowym dotyczącym innych narodowości tematyka wizerunku Ukraińców w prasie polskiej wiąże się z pewnym deficytem. Wczesne wzmianki o Ukraińcach w prasie zbadała Halina Sójka-Masztalarz. Badaczka przeprowadziła analizę materiału językowego, wynotowanego z tekstów propagandowych z lat 1918–1939, oraz wywnioskowała, że przedstawiciel nacji ukraińskiej był postrzegany bardzo różnie „mimo że dominował obraz Ukraińca jako wroga, pochodny od profilu Ukraińca jako obcego” [Sójka-Masztalarz 2004, 194].

W kolejnej pracy, na którą chcielibyśmy zwrócić uwagę, Barbara Stoczewska po przeprowadzonej analizie dochodzi do wniosku, że po II wojnie światowej „stereotyp «pocziwego Rusina», «brata przy pługu» czy sojusznika zastąpiony został wizerunkiem ukraińskiego rezuna, odpowiedzialnego za masowe mordy na ludności polskiej Wołynia, okrutnego i zięjącego nienawiścią” [Stoczewska 2011, 154]. Do podobnych wniosków dochodzi także Joanna Konieczna-Salamantin. Z jej badań nad wzajemnym wizerunkiem Polaków i Ukraińców wynika, że wizerunek ten nadal w dużym stopniu kształtowany jest przez bolesne wydarzenia historyczne. Oprócz tego autorka zauważa, iż negatywne skojarzenia z tym związane odnoszą się głównie do starszego pokolenia Polaków, natomiast młodsze – kojarzy naszych wschodnich sąsiadów z przestępczością i zacofaniem [Konieczna 2001, 8].

Ukraińska badaczka Maria Pawluch uważa, że „stereotypizacja” Ukrainy i Ukraińców w polskiej prasie przeszła dwa etapy: stanowienia i reorganizacji. „Stanowienie stereotypu w mediach prasowych odbywało się w czasie uzyskania niepodległości przez państwo ukraińskie do 2004 roku, natomiast po pomarańczowej rewolucji można było zaobserwować przekształcenie stereotypu z negatywnego w neutralny, z czasem nabrał on elementów pozytywnych” [Павлюх 2007, 253]. Tę opinię potwierdzają także badania Maryany Prokop nad obrazem Ukrainy i Ukraińców na łamach tygodnika „Polityka” [Prokop 2013, 57].

Warto wspomnieć również o współczesnych badaniach, które traktują o okresach późniejszych. W wyniku przeprowadzonej przez Renatę Rozbicką analizy tygodników z lat 2014–2016 stwierdzono, że wszystkie „kreowały pozytywny wizerunek współczesnego obywatela Ukrainy w odniesieniu do trzech zaproponowanych kategorii” [Rozbicka 2018, 56]. Zdaniem autorki czasopisma nie szerzyły postaw ksenofobicznych, a „dziennikarze z aprobatą pisali o Ukraińcach jako wykwalifikowanej kadrze zawodowej i podkreślali ich wkład w rozwój polskiej gospodarki” [Ibidem].

O wizerunku Ukraińca w prasie pisze także Dariusz Baran, poddając analizie lata 2012–2015. W jego opinii wydarzenia historyczne „pojawiają się w przekazie medialnym najczęściej, determinując ogólny obraz tej społeczności” [Baran 2016, 114]. W odróżnieniu od ustaleń Rozbickiej badacz dochodzi do wniosków, iż Ukraińcy przedstawiani są najczęściej w jednoznacznie negatywnym kontekście, co wiąże się z nawiązaniem do ukraińskich nacjonalistów i co najczęściej powtarza się na łamach prasy prawicowej, konserwatywnej [Ibidem, 114–115].

Chcielibyśmy też zwrócić uwagę na raport poświęcony analizie obrazu wybranych grup etnicznych oraz imigrantów pochodzących z tych grup w polskim dyskursie publicznym, który skupia się na analizie artykułów z drugiej połowy 2013 roku w wydaniach internetowych najważniejszych polskich periodyków, gazet i czasopism (takich jak „Polityka”, „Gazeta Wyborcza”, „Nasz Dziennik”, „Fakt”, „Wprost”, „Do Rzeczy” itp.) oraz internetowych portalach informacyjnych (Interia, Onet, Wirtualna Polska) [Jura, Kałużyńska, 2015, 2]. W wyniku badań stwierdzono, że obraz Ukrainy i Ukraińców prezentowany w analizowanych artykułach jest negatywny, gdyż „wyraźnie zaciążyły na nim zaszłości historyczne – głównie związane z ukraińskim nacjonalizmem, UPA i kwestią zbrodni wołyńskiej” [Jura, Kałużyńska 2015, 52].

Na koniec opisu stanu badań należy przywołać analizy przeprowadzone przez Ignacego Józwiaka, Joannę Konieczną-Salamantin oraz Michała Tudorowskiego, którzy poddali ilościowej i jakościowej analizie dziewięć tytułów prasowych z pierwszego półrocza 2009 roku na stworzonym zestawie słów kluczowych: „cudzoziemcy”, „obcokrajowcy”, „imigranci”, „uchodźcy”, „nielegalni”, „inwestorzy” wraz z określeniem wybranych kategorii narodowych, etnicznych, rasowych [Józwiak, Konieczna-Salamatin, Tudorowski 2010, 5]. W wyniku badań wywnioskowano, że „trudno o jednoznaczny, charakterystyczny dla wszystkich analizowanych tytułów prasowych obraz przebywających w Polsce cudzoziemców” [Ibidem, 35–36]. Autorzy postulują, że duże znaczenie dla obrazu cudzoziemców w prasie mają teksty o tematyce sportowej oraz że „prasa nie propaguje niechęci czy wrogości w stosunku do cudzoziemców” [Ibidem]. Warto zauważyć, że zgodnie

z wynikami badań nie brakuje tekstów, w których obcokrajowcy występują w roli „czarnych charakterów”, lecz „nawet gdy w doniesieniach o przestępstwach, niemoralnych występkach lub innych niepożądanych działaniach jest podkreślana narodowość (obywatelstwo) sprawcy, nie wiąże się to z ogólnie negatywnym stosunkiem do obecności i napływu obcokrajowców do Polski” [Ibidem].

W wynikach wspomnianych badań łatwo zaobserwować znaczne rozbieżności, chociaż okresy poddane analizie częściowo się pokrywają. Możliwe, że takie zróżnicowanie spowodowane jest odmiennym podejściem do wyboru tekstów źródłowych. Jednoznacznie brakuje badań nad prasą w kontekście wizerunku z okresu 2005–2010. Pomimo iż jest to istotny okres historyczny, który spowodował zmianę w postrzeganiu Ukraińców w dzisiejszych czasach, stanowi on także uzupełnienie istniejących już badań. Niniejsza analiza bazuje na zrównoważonym korpusie dzienników prasowych z wybranego okresu, w związku z czym wyniki badania mają szansę odzwierciedlić rzeczywisty stan rzeczy.

Warto podkreślić, że językowy obraz Ukraińca jest częścią językowego obrazu świata Polaków, a prowadzone na ten temat badania wspomagają zrozumienie świadomości zbiorowej oraz wypracowanie technik komunikacji międzykulturowej. Ważnym aspektem jest też znajomość językowego obrazu świata własnego narodu ze względu na pozytywny wpływ, który wywiera ona na postawy nosiciela.

4. Metodologia badania

Dane do analizy zostały pozyskane z Narodowego Korpusu Języka Polskiego, który jest wspólną inicjatywą Instytutu Podstaw Informatyki PAN (koordynator), Instytutu Języka Polskiego PAN, Wydawnictwa Naukowego PWN oraz Zakładu Językoznawstwa Komputerowego i Korpusowego Uniwersytetu Łódzkiego, zrealizowaną jako projekt badawczy rozwojowy Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Te cztery instytucje wspólnie zbudowały korpus referencyjny polszczyzny wielkości ponad półtora miliarda słów. Lista źródeł korpusu zawiera klasykę literatury polskiej, prasę codzienną i specjalistyczną, nagrania rozmów, teksty ulotne i internetowe. Zdaniem jego twórców ważnym aspektem dla wiarygodności korpusu jest dbałość o zróżnicowanie tematyczne i gatunkowe tekstów, dbałość o reprezentację rozmówców obu płci, w różnym wieku i z różnych regionów [*Narodowy Korpus Języka Polskiego*, online].

Do przeszukiwania korpusu posłużono się wyszukiwarką PELCRA. Zgodnie z definicją twórców projektu

wyszukiwarka jest oparta na składni zapytań korpusowych, która z jednej strony oferuje funkcjonalność porównywalną z opcjami wyszukiwania dostępnymi w innych narzędziach korpusowych, a z drugiej umożliwia szczególnie skuteczne wyszukiwanie pojedynczych wyrazów, wariantów morfologicznych i semantycznych oraz elastycznych wielowyrazowych kolokacji w bardzo dużych korpusach [Pęzik 2012, 253].

Analizowane słownictwo oparte jest na artykułach z dzienników prasowych z lat 2005–2010, w których jest wzmianka o Ukraińcach. Czasopisma, które wzięto pod uwagę to: „Dziennik Bałtycki”, „Dziennik Łódzki”, „Dziennik Polski”, „Dziennik Zachodni”, „Gazeta Pomorska”, „Gazeta Krakowska”, „Gazeta Poznańska”, „Super Express”, „Trybuna”, „Słowo Polskie”, „Gazeta Wrocławska”. Wykorzystano korpus zrównoważony, co oznacza, że teksty wybrane zostały z całego korpusu według ustalonych proporcji rejestrów stylistycznych i rodzajowych. „Ten korpus ma być reprezentatywny, tzn. proporcje częstości wyrazów i konstrukcji, kolokacje (typowe skojarzenia) oraz inne cechy leksykalne i gramatyczne powinny odpowiadać poczuciu językowemu przeciętnego użytkownika polszczyzny” [Ibidem]. Zrównoważona wersja NKJP pozwala przeszukać około 250 milionów segmentów².

Ogólna liczba wyrazów poddanych analizie to liczba wyrazów wyszukanych w Narodowym Korpusie Języka Polskiego po wprowadzeniu żądanych parametrów. Wyszukiwanie przeprowadzono dla wszystkich form gramatycznych leksemów „Ukrainiec” i „Ukrainka” przy użyciu funkcji wyszukiwania fleksyjnego. Podczas wyszukiwania zachowano szyk zdania, w których wymieniono użyte wyrazy. Jako kanał wybrano dzienniki prasowe (kanał_prasa_dziennik). Okres czasowy wykorzystywanych źródeł ustawiono od 2005 do 2010 roku³. W wyniku wyszukiwania otrzymano 87 przypadków użycia leksemu „Ukrainka” oraz 361 leksemu „Ukrainiec”.

Z pozyskanych danych utworzono korpus własny, zawierający kontekst użycia leksemów. Fragmenty artykułów prasowych, w których pojawiły się wybrane słowa, poddano analizie ilościowej w aplikacji Sketch Engine [*Sketch Engine*, online], w wyniku czego pozyskano pewną liczbę występowania konkretnych leksemów w korpusie własnym. Analiza bez podziału na części mowy dała możliwość rekonstrukcji obrazu Ukraińca/Ukrainki w dziennikach prasowych z wybranego okresu. Decyzja o rezygnacji z analizy pojedynczych czasopism,

² Dokładnie 240 192 461 słów.

³ Aby ułatwić odtwarzanie wyników, utworzono krótki odsyłacz do bieżącego ekranu zapytania. W skompresowanym odsyłaczu zakodowane są wszystkie informacje o wybranych opcjach wyszukiwania: „Ukrainka” – <http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=y7vj3na3> , „Ukrainiec” – <http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=y9wwdzyzn>.

gdyż niektóre z nich mają wąską tematykę (np. sport lub polityka), była podjęta w celu odwzorowania maksymalnie pełnego obrazu mieszkańców Ukrainy. Na podstawie pozyskanych danych wybrano najczęściej używane konteksty tematyczne, po jednostkowej analizie słownictwa za pomocą arkuszy kalkulacyjnych Excel. Podczas grupowania zasobów leksykalnych oraz przypisywania poszczególnych haseł do kategorii tematycznych kierowano się metodą tworzenia pól semantycznych w celu przydzielenia słownictwa do grup i podgrup.

5. Wyniki badania

Wybrane słownictwo zostało podzielone na grupy tematyczne, oddzielnie dla hasła „Ukrainka” (cechy indywidualne, edukacja i kultura, narodowość, polityka, przestępczość, praca, sport, neutralne) oraz dla hasła „Ukrainiec” (cechy indywidualne, edukacja i kultura, historia, narodowość, polityka, praca, przestępczość, sport, zdrowie, neutralne), które wyodrębniono po analizie.

Przeprowadzono analizę poszczególnych kategorii, w kontekście których używane są tytułowe leksemy, zgodnie z częstotliwością użycia wskazanego w tabelach 1–3. Nie podlega wątpliwości, że kontekst użycia haseł jest w większości neutralny, gdyż wynosi 81% dla słowa „Ukrainiec”, 76% dla słowa Ukrainka oraz 81% dla obu analizowanych słów.

Tabela 1

Konteksty tematyczne użycia hasła „Ukrainiec” w dziennikach 2005–2010

Grupa tematyczna	Liczba użyc
Cechy indywidualne	104
Edukacja i kultura	43
Historia	83
Narodowość	315
Neutralna	9 672
Polityka	618
Praca	62
Przestępczość	166
Sport	825
Zdrowie	16
Suma końcowa	11 904

Źródło: opracowanie własne

Tabela 2

Konteksty tematyczne użycia hasła „Ukrainka” w dziennikach 2005–2010

Grupa tematyczna	Liczba użyc
Cechy indywidualne	46
Edukacja i kultura	12
Narodowość	66
Neutralna	1768
Polityka	22
Praca	9
Przestępczość	22
Sport	381
Suma końcowa	2326

Źródło: opracowanie własne

Tabela 3Konteksty tematyczne użycia hasła „Ukrainiec” oraz „Ukrainka”
w dziennikach 2005–2010

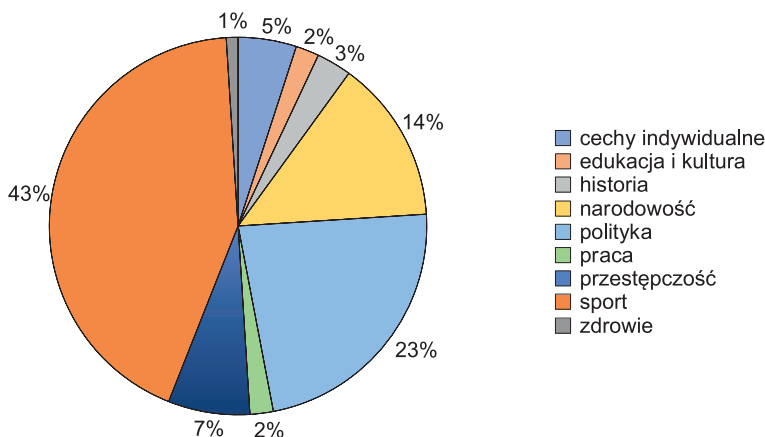
Grupa tematyczna	Liczba użyc
Cechy indywidualne	150
Edukacja i kultura	55
Historia	83
Narodowość	356
Neutralna	11 465
Polityka	640
Praca	71
Przestępczość	188
Sport	1 206
Zdrowie	16
Suma końcowa	14 230

Źródło: opracowanie własne

W dalszych rozważaniach neutralne leksemy nie będą poddawane analizie, jednak warto wspomnieć, że najczęściej spotykane słowa, należące do kategorii samodzielnych części mowy, to różne formy czasownika *być* (*jest* – 78 razy, *był* – 57 razy, *sz* – 47 razy, *było* – 37 razy).

W pierwszej kolejności przeprowadzono analizę ogólną kontekstów użycia haseł „Ukrainka” oraz „Ukrainiec”. Na wykresie 2 widoczny jest procentowy udział tematów, do których przyporządkowane zostały rozpatrywane dane, z pominięciem słownictwa neutralnego. Najczęściej używane były leksemy, zakwalifikowane

do grupy tematycznej „sport”. Najliczniejsze z nich to: *miejsce, wzwyż, pokonać, mistrz, mistrzostwa, skok, wynik, zawodnik* itd. Oprócz tego część wyników to nazwy własne, wskazujące na nazwy drużyn lub imiona zawodników. W kontekście sportowym użyto 43% wszystkich ukierunkowanych tematycznie leksemów.

Wykres 2. Konteksty użycia leksemów „Ukrainiec” oraz „Ukrainka” w dziennikach z lat 2005–2010

Źródło: opracowanie własne

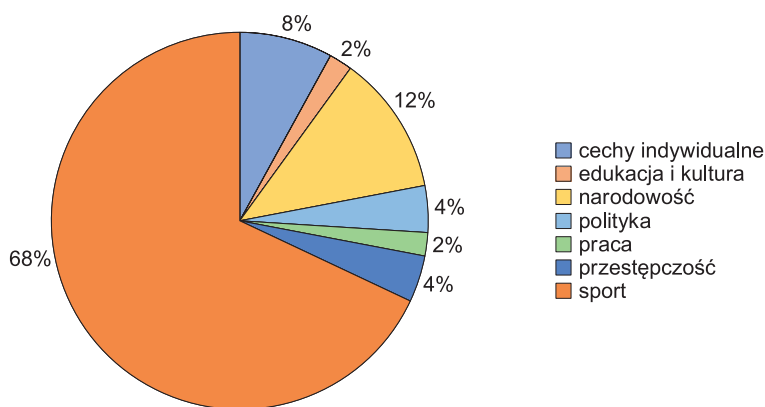
Kolejny według ilości blok tematyczny to „polityka” w którym pojawiają się ogólne zagadnienia (*świat, kraj, władza* itd.), nazwy krajów (*Polska, Ukraina, Niemcy, Czechy* itd.), instytucji (*unia, NATO* itd.). Należy zwrócić uwagę na częste użycie słownictwa związanego z konkretnym wydarzeniem politycznym, np. *pomarańczowa rewolucja, prezydent, kandydatura, wybory, koalicja, partia regionów*, oraz nazw własnych, np. *Juszczenko, Tymoszenko, Janukowycz*. Łącznie hasła związane z rewolucją pomarańczową stanowią ponad 10% słownictwa o tematyce związanej z polityką. Wyrazy zakwalifikowane do grupy „narodowość” to 14% słownictwa dotyczącego konkretnej tematyki oraz zawierającego nazwy narodowości. Do najczęściej spotykanych, używanych we wspólnym kontekście z hasłem „Ukrainiec” oraz „Ukrainka”, należą: *Polak, Rosjanin, Rom, Niemcy, Amerykanie, Łemkowie, Włosi, Białorusini*. Częstotliwość użycia wyrazów nazywających inne narodowości wskazuje naszym zdaniem na domniemane powiązania lub utożsamienie (np. z Rosjanami, Romami).

W grupie tematycznej dotyczącej przestępczości oraz łamania prawa najczęściej pojawiają się leksemy związane z umieraniem: *śmierć, zmarł, zginął*, oraz ochrony prawa: *policja, funkcjonariusz, prokuratura, prokurator, więzienie, areszt, straż graniczna* itd. Warto uzupełnić te dane informacją, że Ukraińcy w różnych kontekstach występowali zarówno w roli sprawców, jak i poszkodowanych.

Słownictwo o tematyce „cechy indywidualne” zostało wyodrębnione w oddzielnej grupie tematycznej, chociaż konotacje, które niesie, nie nawiązują jednoznacznie do opinii publicznej oraz stosunku do mieszkańców Ukrainy. Niemniej jednak w związku z tym, że używane słownictwo odnosi się najczęściej do więzi społecznych, opisywana osoba nabywa cechy odnoszące się do rzeczywistości. Pomaga to w wyeliminowaniu postaw negatywnych, związanych z wyobrażeniem obcokrajowców jako osób nierzeczywistych, oddalonych od słuchacza, obcych. Uświadomienie podobieństwa więzi społecznych oraz cech, które kojarzą się z czymś znanym, wzbudza przychylność i postawy empatyczne. Przykłady leksemów z tej grupy to *lat* (wskazuje na wiek), *kobieta*, *młody*, *ojciec*, *brat*.

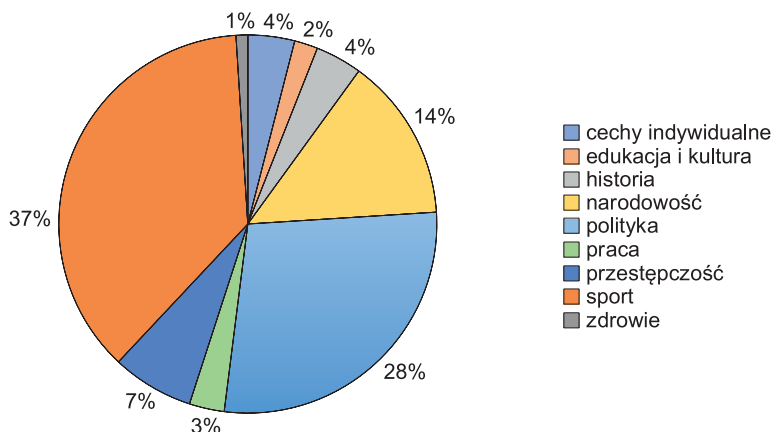
Jednoznacznie negatywny obraz Ukraińca zawierają leksemu użyte w historycznym kontekście, odwołującym się do przeszłości (*banderowiec*, *zbrodniarze*, *winowajcy* itd.). Warto zaakcentować, że treści historyczne stanowią zaledwie 3% analizowanego dyskursu. Mniejszą frekwencją charakteryzują się tylko grupy „edukacja i kultura” (2%), „praca” (2%) oraz „zdrowie” (1%). Słownictwo przyporządkowane do tych kategorii nie zawiera negatywnego nacechowania.

Należy zwrócić uwagę na różnice postrzegania Ukraińców w zależności od płci. Rozbieżności te widoczne są na wykresie 3 („Ukrainiec”) oraz wykresie 4 („Ukrainka”). Można zaobserwować, że obraz kobiety z Ukrainy w dyskursie prasowym z lat 2005–2010 jest ukazany w większości w kontekście sportowym, nie pojawia się w kontekście zdrowia oraz kontekście historycznym. W bloku tematycznym „edukacja i kultura” podczas analizy wizerunku Ukrainki słownictwo dotyczyło wyłącznie gotowania oraz kuchni.

Wykres 3. Konteksty użycia leksemu „Ukrainiec” w dziennikach z lat 2005–2010

Źródło: opracowanie własne

Wykres 4. Konteksty użycia leksemu „Ukrainka” w dziennikach z lat 2005–2010
Źródło: opracowanie własne

6. Podsumowanie

Język to główny element kultury, a jednocześnie jego narzędzie, które stwarza podmiotowy obraz rzeczywistości przedmiotowej. Kultura społeczeństwa jest zwerbalizowana w języku, a on odzwierciedla kluczowe koncepty kultury rekonstruowane w słowach [Вардзелашвили 2001, 32–37]. Bartmiński mówiąc o elementach rekonstrukcji JOS, oprócz gramatyki i leksyki wydziela też kontekst, przejawiający się w tekstach językowych, w których – jego zdaniem – relacje antonomiczne i ekwiwalencja między wyrazami są najbardziej widoczne [Bartmiński 2009, 13]. Biorąc pod uwagę tę opinię, badanie nad tekstami, zwłaszcza tak powszechnymi jak prasa, wydają się istotne dla określenia wizerunku Ukraińców także w opinii publicznej.

Pojęcie JOS dzięki analizie danych językowych umożliwia zrozumienie sposobów postrzegania i konceptualizacji świata przez człowieka, psychosocjalnych mechanizmów systematyzacji zjawisk, innymi słowy – poznawanie mentalności mówiącego [Ibidem, 15]. Niniejsza praca skierowana jest w pierwszej kolejności na poznanie własnej mentalności oraz stereotypów panujących w języku, a także na zmiany w postrzeganiu inności oraz ich przyczyny.

Niewątpliwie, aksjologiczna analiza elementów JOS, np. takich jak wizerunek obcokrajowca, w tym mieszkańca Ukrainy, sprzyja zrozumieniu postaw i sposobów postrzegania przez użytkownika języka osób nienależących do wspólnoty językowej. Obraz przedstawiany w mediach w okresie 2005–2010 wywiera wpływ na obecny stosunek do Ukraińców, gdyż postrzeżenie odzwierciedlone w JOS

zmienia się pod wpływem różnych czynników na przestrzeni wieków [Корнилов 2003, 15]. Wyniki przeprowadzonego badania wskazują na neutralne postrzeganie mieszkańców Ukrainy w dziennikach, uznanie osiągnięć sportowych oraz obserwacje aktualnych wydarzeń politycznych. Biorąc pod uwagę stan badań z lat wcześniejszych, warto zaznaczyć pozytywną zmianę wizerunku Ukraińca w polskich mediach, w których Ukrainiec przestaje być ukazywany jako osoba wroga, niechciana, obca.

Na koniec należy zaakcentować zmianę w sposobie rozumienia problemu denotacji leksemów, wprowadzonego po raz pierwszy w pracach Eleanor Rosch oraz Hilarego Putnama, która zastępuje pytania związane z tym, co znaczą i oznaczają słowa, na takie, które określają, jak użytkownicy je rozumieją i z czym kojarzą [Bartmiński 2009, 52]. W związku z tym, że to, jak rozumie słowo użytkownik języka, stanowi o jego znaczeniu, ważnym aspektem nauk interlingwistycznych jest zbadanie owych znaczeń oraz procesów wpływających na ich stanowienie.

BIBLIOGRAFIA

- Anusiewicz J. 1990. *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX w.* W: *Językowy obraz świata* Red. Bartmiński J. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 279.
- Baran D. 2016. *Wizerunek Ukraińców na łamach wybranej polskiej prasy.* „Państwo i Społeczeństwo” t. XVI, nr 1: 114–115.
- Bartmiński J. 2009. *Językowe podstawy obrazu świata.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 15–77.
- Dyskusja podsumowująca projekt „Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych”.* 2016. „Etnolingwistyka” nr 28: 339–341.
- Głaz A. 2015. *Etnolingwistyka daleka i bliska.* „Etnolingwistyka” nr 17: 17.
- Józwiak I., Konieczna-Salamatin J., Tudorowski M. 2010. *Bez cudzoziemców bylibyśmy ubożsi. Wizerunek obcokrajowców na łamach polskiej prasy.* Warszawa: Instytut Spraw Publicznych: 5–36.
- Jura J., Kałużyńska K. 2015. *Obraz obcokrajowców i imigrantów w polskich mediach tradycyjnych i internetowych.* W: *Imigranci o wysokich kwalifikacjach na polskim rynku pracy.* Red. Konieczna-Salamatin J. Warszawa: Instytut Społeczno-Ekonomicznych Ekspertyz, Fundacja „Nasz wybór”: 2–52.
- Kajtoch W. 2008. *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej,* t. 1. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: 14–15.
- Konieczna J. 2001. *Polska – Ukraina. Wzajemny wizerunek.* Warszawa: Instytut Spraw Publicznych: 8.
- Konieczna-Salamatin J. 2015. *Polacy i Ukraińcy – wzajemne postrzeganie w trudnych czasach.* W: *Polityka bezpieczeństwa. Polska. Ukraina.* Red. Horbowski T., Kosiewski P. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego: 137–153.
- Maćkiewicz J. 1999. *Co to jest „językowy obraz świata”.* „Etnolingwistyka” 11: 8–17.
- Pęzik P. 2012. *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP.* W: *Narodowy Korpus Języka Polskiego.* Red. Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B. Warszawa: Wydawnictwo PWN: 253.

- Pisarek W. 2000. *Język w mediach, media w języku*. W: *Język w mediach masowych*. Red. Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. Warszawa: Upowszechnianie Nauki – Oświata: 10.
- Prokop M. 2013. *Stereotyp Ukraińca w polskim*. „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” nr 3: 57.
- Raport 2: Mniejszość ukraińska i imigranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu*. 2019. Red. Tyma P. Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce: 50.
- Rozbicka R. 2018. *Imigrant czy uchodźca? Wizerunek Ukraińców mieszkających w Polsce na podstawie tygodników opiniotwórczych: „Do Rzeczy”, „Newsweek Polska” i „Tygodnik Powszechny” w latach 2014–2016*. W: *Imigranci z Ukrainy w Polsce: potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*. Wrocław: Wydawnictwo AWL: 56.
- Sapir E. 1978. *Status lingwistyki jako nauki*. W: *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*. Przeł. Stanosz B., Zimand R. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy: 88–89.
- Sójka-Masztalarz H. 2004. *Rusini czy Ukraińcy? Językowy obraz nacji ukraińskiej w prasie polskiej (1918–1939)*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe: 194.
- Stoczewska B. 2011. *Wizerunek Ukraińca w polskiej myśli politycznej – perspektywa historyczna oraz współczesne odniesienia*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Vol. LVIII: 154.
- Tokarski R. 2016. *Od językowego obrazu świata do obrazów świata w języku*. „Język Polski” nr 2: 33–36.
- Underhill J. 2013. *Reflections upon Bartmiński's ethnolinguistic approach to language and culture*. W: *The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition and Culture*. Red. Głaz A., Danaher D.S., Łozowski P. London: Versita: 339–349.

- Корнилов О.А. 2003. *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*. Москва: ЧеРо: 15.
- Павлюх М. 2007. *Стереотипи й образи України та Українця в сучасній польській журналістиці*. «Вісник Львівського Університету» Вип. 30: 253–261.
- Вардзелашвили Ж. 2001. *Метафорические номинации в языковой картине мира*. Санкт-Петербург–Тбилиси: Санкт-Петербургский государственный университет и Тбилисский государственный университет, «Научные труды». Вып. II: 32–37.

Źródła

- Narodowy Korpus Języka Polskiego. (online) <http://www.nkjp.pl/> (dostęp 21.06.2020).
- Sketch Engine. (online) <https://www.sketchengine.eu/> (dostęp 21.06.2020).

REFERENCES

- Anusiewicz J. 1990. *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX w.* In: *Językowy obraz świata*. Ed. Bartmiński J. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, p. 279. (In Polish)
- Baran D. 2016. *Wizerunek Ukraińców na łamach wybranej polskiej prasy*. “Państwo i Społeczeństwo” Vol. XVI, no 1, pp. 114–115. (In Polish)
- Bartmiński J. 2009. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, pp. 15–77. (In Polish)
- Dyskusja podsumowująca projekt “Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych”*. 2016. “Etnolingwistyka” no 28, pp. 339–341. (In Polish)
- Głaz A. 2015. *Etnolingwistyka daleka i bliska*. “Etnolingwistyka” np. 17, p. 17. (In Polish)
- Jóźwiak I., Konieczna-Salamantin J., Tudorowski M. 2010. *Bez cudzoziemców byłibyśmy ubożsi. Wizerunek obcokrajowców na łamach polskiej prasy*. Warsaw, Instytut Spraw Publicznych, pp. 5–36. (In Polish)

- Jura J., Kałużyńska K. 2015. *Obraz obcokrajowców i imigrantów w polskich mediach tradycyjnych i internetowych*. In: *Imigranci o wysokich kwalifikacjach na polskim rynku pracy*, Ed. Konieczna-Sałamatin J. Warsaw, Instytut Społeczno-Ekonomicznych Ekspertyz, Fundacja "Nasz wybór", pp. 2–52. (In Polish)
- Kajtoch W. 2008. *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej*. Vol. 1. Cracow, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, pp. 14–15. (In Polish)
- Konieczna J. 2001. *Polska – Ukraina. Wzajemny wizerunek*. Warsaw, Instytut Spraw Publicznych, p. 8. (In Polish)
- Konieczna-Sałamatin J. 2015. *Polacy i Ukraińcy – wzajemne postrzeganie w trudnych czasach*. In: *Polityka bezpieczeństwa. Polska. Ukraina*. Eds Horbowski T., Kosiewski P. Warsaw, Fundacja im. Stefana Batorego, pp. 137–153. (In Polish)
- Kornilov O.A. 2003. *Азыковыя карціны міра як прайзводныя нацыянальнага менталітэту* [Language Pictures of the World as Derivatives of National Mentality]. Moscow, ČRo, p. 15. (In Russian)
- Mańkiewicz J. 1999. *Co to jest „językowy obraz świata”*. "Etnolingwistyka" no 11, pp. 8–17. (In Polish)
- Pavlüh M. 2007. *Stereotipi j obrazu Ukraïni ta Ukraïncã v sučasnij pol'skij žurnalistici* [The Types of Stereotypes and Forms of Ukraine and Ukrainian in the Modern Political Journalism]. "Visnik L'viv'skogo Universitetu" no 30, pp. 253–261. (In Ukrainian)
- Pęzik P. 2012. *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP*. In: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Eds Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B. Warsaw, Wydawnictwo PWN, p. 253. (In Polish)
- Pisarek W. 2000. *Język w mediach, media w języku*. In: *Język w mediach masowych*. Eds Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. Warsaw, Upowszechnianie Nauki – Oświata, p. 10. (In Polish)
- Prokop M. 2013. *Stereotyp Ukraińca w polskim tygodniku "Polityka" oraz stereotyp Polaka na łamach "Dziesięć tygodnia. Ukraina"*. "Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne" no 3, p. 57. (In Polish)
- Raport 2: Mniejszość ukraińska i imigranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu*. 2019. Ed. Tyma P. Warsaw, Związek Ukraińców w Polsce, p. 50. (In Polish)
- Rozbicka R. 2018. *Imigrant czy uchodźca? Wizerunek Ukraińców mieszkających w Polsce na podstawie tygodników opiniotwórczych: "Do Rzeczy", "Newsweek Polska" i "Tygodnik Powszechny" w latach 2014–2016*. In: *Imigranci z Ukrainy w Polsce: potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*. Wrocław, Wydawnictwo AWL, p. 56. (In Polish)
- Sapir E. 1978. *Status lingwistyki jako nauki*. In: *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*. Transl. Stanosz B., Zimand R. Warsaw, Państwowy Instytut Wydawniczy, pp. 88–89.
- Sójka-Masztalarz H. 2004. *Rusini czy Ukraińcy? Językowy obraz nacji ukraińskiej w prasie polskiej (1918–1939)*. Wrocław, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, p. 194. (In Polish)
- Stoczevska B. 2011. *Wizerunek Ukraińca w polskiej myśli politycznej – perspektywa historyczna oraz współczesne odniesienia*. "Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska" Vol. LVIII, p. 154. (In Polish)
- Tokarski R. 2016. *Od językowego obrazu świata do obrazów świata w języku*. "Język Polski" no 2, pp. 33–36. (In Polish)
- Underhill J. 2013. *Reflections upon Bartmiński's ethnolinguistic approach to language and culture*. In: *The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition and Culture*. Eds Głaz A., Danaher D.S., Łozowski P. London, Versita, pp. 339–349. (In English)
- Vardzelašvili Ž. 2001. *Metaforičeskie nominacii v azykovej kartine mira* [Metaphorical Nominations in the Linguistic Worldview]. Sankt-Peterburg–Tbilissi, Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet i Tbilisskij gosudarstvennyj universitet, "Naučnye trudy". Vol. II, pp. 32–37. (In Russian)

Sources

Narodowy Korpus Języka Polskiego. Available at: <http://www.nkjp.pl/>
(Accessed 21 June 2020). (In Polish)

Sketch Engine. Available at: <https://www.sketchengine.eu/>
(Accessed 21 June 2020). (In English)